

UOT 94(479.24)

YEGANƏ MƏMMƏDOVA

Tarix üzrə fəlsəfə doktoru, AMEA Naxçıvan Bölməsi, doktorant

<https://orcid.org/0000-0001-5693-3748>

[ymemmedova49@mail.com](mailto:yemmedova49@mail.com)

NAXÇIVAN MSSR MƏRKƏZİ İCRAİYYƏ KOMİTƏSİNİN SOVET QURUCULUĞU DÖVRÜNDƏ FƏALİYYƏTİ

DOI: <https://doi.org/10.36719/2708-065X/113/60-65>

Arxiv sənədləri göstərir ki, tədqiq edilən dövrdə Naxçıvan MSSR-nin kənd təsərrüfatı və istehsal potensialı məhz Sovnarkomun təşəbbüsü ilə hazırlanan planlara əsasən formalaşırdı. Xüsusilə maliyyə və ticarət komissiyaları, mərkəzi plan üzrə Naxçıvanın iqtisadi göstəricilərini analiz edərək nəticələri Mərkəzi İcraiyyə Komitəyə təqdim etmiş, yeni inkişaf proqramlarının işlənilib hazırlanmasına töhfə vermişlər. Həmin illərdə yerli mətbuat da bu prosesi aktiv şəkildə müşayiət etmişdir. "Sovet Naxçıvanı" qəzeti vasitəsilə partiya göstərişləri, Sovnarkom qərarları və kənd sovetlərinə tövsiyələr əhaliyə çatdırılmışdır ki, bu da yerli səviyyədə ideoloji və inzibati idarəetmənin effektivliyini artırmışdır. Qəbul edilən bu qərarlar və tədbirlər kompleksi, gələcəkdə – xüsusilə 1945-ci il müharibədən sonrakı yenidənqurma dövrü üçün əsas prioritetlərin formalaşdırılmasında mühüm rol oynadı. Beləliklə, XX əsrin ikinci yarısında Naxçıvanın sosial-iqtisadi dirçəlişi üçün ideoloji və institusional baza bu mərhələdə formalaşmış oldu.

Açar sözlər: Mərkəzi İcraiyyə Komitəsi, Sovnarkom, sovet quruculuğu, seçki.

Giriş. Naxçıvan MSSR-in ali idarəetmə orqanlarından biri olan Mərkəzi İcraiyyə Komitəsi (MİK), sovet dövründə sosialist quruculuğun əsas təşəbbüskar və icraedici mərkəzlərindən biri kimi çıxış edirdi (1, s.134). 1924-cü ildə Naxçıvan Muxtar Respublikasının statusu təsdiqləndikdən sonra, burada dövlət hakimiyyətinin təşkili və yerli icra strukturlarının sovet modeli üzrə formalaşdırılması MİK-in başlıca vəzifəsi olmuşdur. MİK, sovet ideologiyasının tələblərinə uyğun olaraq iqtisadi, sosial və mədəni sahələrdə genişmiqyaslı islahatların icrasına rəhbərlik etmişdir.

Naxçıvan MSSR MİK-i yerli sovet qurumlarının təşkilində önəmli rol oynamışdır. Kənd, rayon və şəhər sovetlərinin formalaşdırılması, bu strukturların idarəetmə təlimatlarının hazırlanması, seçki sisteminin təşkili və yerli orqanların partiya ilə əlaqəsinin təmin olunması MİK-in daimi nəzarətində idi (2, s.138). Bu dövrdə sovet dövlət quruculuğunun əsas prinsipləri olan demokratik mərkəzləşmə, bürokratik təciliyyət və partiya nəzarəti Naxçıvanda da tətbiq olunurdu. MİK həmçinin hüquqi çərçivələrin hazırlanması, inzibati-ərazi bölgüsünün təkmilləşdirilməsi və yerli qərarların ittifaq qanunvericiliyinə uyğunlaşdırılması funksiyasını yerinə yetirirdi. Qəbul edilən qərar və sərəncamlar, əsasən, Moskvadan və Bakının müvafiq orqanlarından gələn direktivlərə uyğunlaşdırılırdı.

Sovet quruculuğunun əsas dayaqlarından biri olan kollektivləşmə, sənayeləşmə və kooperativləşmə siyasətinin Naxçıvan ərazisində tətbiqinə MİK rəhbərlik edirdi. 1930-cu illərdə həyata keçirilən kollektivləşmə tədbirləri nəticəsində kənd təsərrüfatı subyektləri məcburi qaydada kolxoz və sovxozlara birləşdirilmiş, əhalinin torpaq mülkiyyəti ləğv olunmuşdur (3, s.136). MİK bu tədbirlərin həyata keçirilməsində icraedici orqanları səfərbər edir, həm kadr təyinatlarını, həm də maddi-texniki təminatı koordinasiya edirdi. Planlı təsərrüfat idarəçiliyi, kvotaların müəyyənəşdirilməsi, kənd təsərrüfatı məhsullarının yığım planlarının təsdiqi birbaşa MİK-in vasitəsilə icra olunurdu. Sənayenin təşkili sahəsində isə MİK sənaye obyektlərinin tikintisini, əmək bölgüsünün tənzimlənməsini və istehsal planlarının icrasını nəzarətdə saxlayırdı (2, s.138).

MİK mədəni maarifləndirmə sahəsində də əsas koordinasiyaçı strukturlardan biri idi. Təhsil müəssisələrinin tikintisi, müəllim kadrlarının bölgüsü, mədəniyyət evləri və klubların təşkili, sovet bayramlarının keçirilməsi, mətbuat və nəşriyyat fəaliyyətinin tənzimlənməsi MİK-in mədəni quruculuqdakı rolunu göstərir (4, s.102). Sovet ideologiyasının təbliği məqsədilə təşkil edilən tədbirlərə rəhbərlik edir, məzmunun siyasi uyğunluğunu təmin edirdi.

Naxçıvan Dövlət Teatrının repertuarı, yerli qəzetlərin məzmunu, məktəb dərsliklərinin ideoloji uyğunluğu kimi məsələlər də bu orqanın birbaşa nəzarətində idi. Bu yanaşma göstərir ki, MİK sovet mədəniyyətinin təkcə yayılmasını deyil, həm də inzibati nəzarətlə tənzimlənməsini təmin edirdi (5, s.121).

MİK-in fəaliyyətində mühüm yer tutan istiqamətlərdən biri də sovet kadrlarının hazırlanması və yerləşdirilməsi sayılırdı. İctimai strukturlar, təhsil ocaqları və təsərrüfat sahələrinə təyin olunan şəxslər MİK-in təsdiqi və partiya orqanlarının tövsiyəsi ilə seçilirdi. Bu kadrların ideoloji baxımdan loyallığı və siyasi savadı əsas meyar sayılırdı. 1930-cu illərin əvvəllərində Naxçıvan MSSR-də MİK-in təşkili regionun siyasi idarəçilik sistemində mühüm mərhələ kimi çıxış etmişdir. Sovet hakimiyyətinin bu dövrdə həyata keçirdiyi əsas tədbirlərdən biri, yerli idarəetmənin mərkəzləşdirilməsi məqsədilə MİK-in strukturunun və səlahiyyətlərinin normativ sənədlərlə tənzimlənməsi olmuşdur. Arxiv sənədlərinə əsasən, komitəyə seçilən nümayəndələrin əksəriyyəti partiya təcrübəsi olan, daha əvvəl sovet idarə strukturlarında fəaliyyət göstərmiş şəxslər olmuşdur. Buraya həm gənc, Komsomol fəaliyyəti ilə seçilən kadrlar, həm də veteran komissarlar daxil idi. Qeyd olunan ilk protokollarda Qurbanbəy Xəlilov komitə sədri, dövlətçilik təcrübəsi ilə tanınan Məhəmməd Əhmədov isə katib kimi göstərilmişdir (6, s.115). Tərkibdə kənd sovetlərini təmsil edən nümayəndələrin iştirakı bu orqanın ictimai rəyə əsaslanaraq qərarlar qəbul etməsini təmin etmişdir. Bütün rayonlardan cəlb edilən nümayəndələrin iştirakı ilə keçirilən iclaslarda geniş fikir mübadilələri aparılmış, qəbul edilən qərarlar daha çox yerli reallıqlara uyğunlaşdırılmışdır. Tarixi mənbələrdən məlum olur ki, bu dövrdə Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin başlıca missiyası mərkəzi planlaşdırma ilə yerli ehtiyaclar arasında uyğunluğu təmin etmək olmuşdur (7, s.136).

Moskva xəttinə uyğun olaraq isə kənd təsərrüfatı və ticarət sahələrində sosial rifahı artırmağa yönəlmiş sərəncamlar ilkin mərhələdə bu komitənin iclaslarında nəzərdən keçirilmiş, sonrakı mərhələdə isə Nazirlər Sovetinə təqdim olunmuşdur. Komitə üzvləri digər sovet respublikalarından olan nümayəndələrlə qarşılıqlı məsləhətləşmələr apararaq Naxçıvanın iqtisadi inkişafını regional müstəvidə təhlil etməyə çalışmışlar. Eyni zamanda komitə kadr siyasətini formalaşdırmaqla hüquq-mühafizə orqanları, təhsil və mədəniyyət müəssisələrinin fəaliyyətinə də təsir göstərmişdir.

Komitə protokollarında kənd sovetlərinin təkliflərinin əsasən kənd təsərrüfatı strukturunun təkmilləşdirilməsinə yönəldiyi, bu təkliflərin isə son nəticədə partiya qərarlarına uyğunlaşdırıldığı görünür. Paralel olaraq, Sovnarkom – yəni Xalq Komissarları Şurası – bu dövrdə Naxçıvan MSSR-in icra hakimiyyətinin əsas sütununu təşkil etmişdir. Şura öz tərkibinə maliyyə, daxili işlər, kənd təsərrüfatı, maarif və ticarət üzrə komissarları daxil etmiş, bu şəxslərin əksəriyyəti isə bolşevik ideologiyasına sadıq partiya üzvləri olmuşdur.

Sovnarkom və Mərkəzi İcraiyyə Komitəsi arasında səlahiyyət bölgüsü SSRİ Konstitusiyasına və Nazirlər Sovetinin qərarlarına əsaslanaraq hüquqi şəkildə tənzimlənmişdir. Sovnarkom tərəfindən iclaslarda kommunal infrastruktur layihələrinin icrası, eləcə də təhsil və mədəniyyət sahələrində genişləndirmə təşəbbüsləri irəli sürülmüşdür. Bütçə vəsaitlərinin bölgüsü Mərkəzi İcraiyyə Komitə ilə razılaşdırılmış, Sovnarkom isə onların praktiki istifadəsinə məsul olmuşdur (8, s.143).

Arxiv sənədləri göstərir ki, regionun kənd təsərrüfatı və istehsal potensialı məhz Sovnarkomun təşəbbüsü ilə hazırlanan planlara əsasən formalaşdırılmışdır. Xüsusilə maliyyə və ticarət komissiyaları, mərkəzi plan üzrə Naxçıvanın iqtisadi göstəricilərini analiz edərək nəticələri Mərkəzi İcraiyyə Komitəyə təqdim etmiş, yeni inkişaf proqramlarının işlənilməsinə töhfə vermişlər. Həmin illərdə yerli mətbuat da bu prosesi aktiv şəkildə müşayiət etmişdir. "Sovet Naxçıvanı" qəzeti vasitəsilə partiya göstərişləri, Sovnarkom qərarları və kənd sovetlərinə tövsiyələr əhaliyə çatdırılmışdır ki, bu da yerli səviyyədə ideoloji və inzibati idarəetmənin effektivliyini artırmışdır (9, s.35).

1930-1933-cü illərdə Naxçıvan MSSR-də Sovet idarəetmə sisteminin formalaşması və funksional mexanizmlərinin tənzimlənməsi çərçivəsində rayon mətbuat şöbələri də Sovnarkomun verdiyi göstərişlər əsasında fəaliyyət göstərmiş, bu göstərişlərin icrasına nəzarət funksiyasını daşıyırdılar. Həmin dövrdə Mərkəzi İcraiyyə Komitəsi ilə Sovnarkomun qərarlarının sənədləşdirilməsi və saxlanılması üçün xüsusi arxiv şöbəsi təsis edilmişdi. Bu arxiv materialları göstərir ki, 1932-ci ildən etibarən idarələrarası əlaqələr daha da intensivləşdirilmiş, Sovnarkom iclaslarında qəbul edilən təkliflər dərhal Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin gündəliyinə salınmışdır.

Bu qərarların həyata keçirilməsində partiya təlimatları həlledici rol oynamış, onlar vasitəsilə Sovnarkom müxtəlif tədbirləri ya sürətləndirməyə, ya da ləngitməyə yönəldilmişdi. Məsələn, partiya xəttinə əsasən razılaşdırılmış strateji iqtisadi plan çərçivəsində kənd təsərrüfatı komissarı tərəfindən yeni subsidiya proqramı təsdiqlənmiş və bu proqram kənd sovetləri üçün əsas prioritetlərdən birinə çevrilmişdi. 1933-cü ilin əvvəlində Sovnarkomun rayon komissarları ilə keçirdiyi müşavirələrdə köçürmə siyasəti, kollektiv təsərrüfatların təşkili və yeni tikinti layihələrinin maliyyələşmə qaynaqları ətraflı müzakirə edilmişdi. Bu müşavirələrin protokollarında rayon komissarlarının konkret təkliflərlə Sovnarkoma müraciət etdiyi, həmin müraciətlərin isə sonradan Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin müzakirəsinə verildiyi qeyd olunur.

Beləliklə, Sovnarkom və Mərkəzi İcraiyyə Komitəsi arasında qərar qəbul etmə və icra prosesi koordinasiya şəkildə həyata keçirilmişdir. Paralel olaraq, rayon partiya komitələrinin təsir dairəsi də genişlənmiş, onların katibləri həm Sovnarkomun, həm də Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin qərarlarının yerinə yetirilməsinə nəzarət funksiyasını daşımağa başlamışlar. Bu vəziyyət rayon partiya strukturlarını Sovet hakimiyyətinin həm hesabatverici, həm də təşəbbüskar qurumuna çevirmişdir. Onlar həm ali strukturlara hesabat verir, həm də yerli problemlər üzrə təkliflərlə çıxış edirlər.

Siyasi-inzibati koordinasiya modeli, xüsusilə 1933-cü ildə keçirilmiş rayon partiya konfranslarında daha da gücləndirilmiş, yeni seçilmiş rayon partiya komitələri Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin protokollarında rəsmi şəkildə qeyd edilmişdir. Bu konfranslar zamanı regional inkişafın prioritetləri müəyyənləşdirilmiş və həmin istiqamətlər üzrə Sovnarkom ilə qarşılıqlı fəaliyyət planı hazırlanmışdır.

Arxiv mənbələri göstərir ki, məlumat axınıni təmin etmək üçün xüsusi təlimatlandırılmış katiblər təyin edilmiş, onların əsas funksiyası rayon partiya komitələri ilə sıx əlaqə qurmaq, ictimai rəy və təklifləri ali orqanlara çatdırmaq olmuşdur. Bu dövrdə rayon partiya komitələrinin katibləri kənd sovetlərinə icra üçün konkret planlar göndərmiş, onların həyata keçirilməsi isə rayon sovet icraiyyə komitələrinin məsuliyyəti altında olmuşdur.

1931-ci ildən etibarən Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin arxivində saxlanılan protokollar, rayon partiya yığıncaqlarının nəticələrini əks etdirərək, bu qurumların kənd sovetləri ilə sistemli əməkdaşlıq etdiyini sübut edir. Həmin sənədlərdə, dövlət fondlarının kənd təsərrüfatı obyektlərinin texniki təchizatına yönəldilməsi ilə bağlı partiya tövsiyələri qeyd olunmuşdur. Bu tövsiyələr həm Sovnarkom, həm də Mərkəzi İcraiyyə Komitə tərəfindən dəstəklənmiş və 1932-1933-cü illərdə istixana və südçülük təsərrüfatlarının inkişafı üzrə layihələrin icrasına təkan vermişdir (10, s.116).

Beləliklə, arxiv araşdırmaları sübut edir ki, Mərkəzi İcraiyyə Komitə, Sovnarkom və rayon partiya komitələri arasında qarşılıqlı inteqrasiyaya əsaslanan, lakin funksional olaraq paralel şəkildə fəaliyyət göstərən üçtərəfli struktur formalaşmışdır. Bu strukturun əsas məqsədi regionda planlaşdırılmış siyasətin yerli səviyyədə həyata keçirilməsini təmin etmək və idarəetmədə kadr intizamını gücləndirmək olmuşdur. Həmin dövrün sənədlərinə əsaslanaraq demək mümkündür ki, Naxçıvan MSSR-də ali hakimiyyət orqanlarının formalaşması, planlaşdırma və icra strukturunun sinxronizasiyası, sovet idarəetmə sisteminin klassik modelinə uyğun olaraq qurulmuş və regional inkişafın dayanıqlı təməllərini yaratmışdır (11, s.147).

1934-cü ildən başlayaraq Naxçıvan MSSR-də Sovet İttifaqının yeni qəbul olunmuş Konstitusiyasına uyğun olaraq institusional islahatlar daha da sürətləndirilmişdir. 1936-cı ilin dekabrında SSRİ Konstitusiyasının qəbul edilməsi, digər ittifaq respublikalarında olduğu kimi, Naxçıvanda da ali hakimiyyət strukturlarının yenidən təşkili zərurətini yaratmışdır. Azərbaycan SSR-i 1937-ci ilin yayında yeni Konstitusiyasını qəbul etdikdən sonra Naxçıvan MSSR-in əsas qanunvericilik sənədi də buna uyğunlaşdırılmışdır. Bu Konstitusiya ilə Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin funksiyaları ləğv edilərək, yerinə yeni təsis edilən Ali Sovet orqanı gətirilmişdir. Ali Sovet sisteminə keçidlə birlikdə əsas diqqət seçki mexanizmlərinin formalaşdırılmasına yönəldilmiş və bu məqsədlə bütün yaşayış məntəqələrində seçki dairələri yaradılmışdır. Hər dairədən bir deputat seçilməsi prinsipi tətbiq edilmiş, namizədlərin təsdiqi üçün partiya komitələri ilə Sovnarkom birgə hazırlıq tədbirləri həyata keçirmişdir (12, s.148).

Namizədlərin irəli sürülməsi mərhələsində geniş ictimai müzakirələr təşkil olunmuş, bu müzakirələrdə əvvəlki dövrün Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin üzvləri, Sovnarkom şöbə rəhbərləri və partiya fəalları namizədlik üçün irəli çəkilmişdir. Seçki komissiyalarının formalaşdırılmasında mərkəzi hakimiyyət strukturları ilə partiya orqanları arasında koordinasiya təmin edilmiş, birgə monitoring vasitə-

silə seçkilərin şəffaf və demokratik keçirilməsi məqsəd qoyulmuşdur. 1937-ci ilin noyabrında keçirilən seçkilərin nəticəsində birinci çağırış Naxçıvan MSSR Ali Soveti formalaşdırılmış və onun ilk iclasında SSRİ Ali Sovetinin nümayəndələri də iştirak etmişdir. İclas zamanı Ali Sovetin səlahiyyət sahələri müəyyənləşdirilmiş, rayon və kənd sovetləri ilə hesabat əlaqələri qurulmuşdur (13, s.149).

Eyni zamanda, 1937-1938-ci illərdə SSRİ miqyasında güclənən repressiya siyasəti Naxçıvanda da öz təsirini göstərdi. Repressiya tədbirlərinin yerli icrası üçün NKVD-nin Naxçıvandakı şöbəsi fəaliyyətə başladı və xüsusi "troyka"lar yaradıldı (14, s.152). Bu dövrdə MİK-in (və sonradan Ali Sovetin) arxivində saxlanılan protokollar və sənədlər repressiyaların miqyası, qurbanların sosial tərkibi və proseslərin hüquqi əsasları haqqında məlumat verir. 1939-cu ildə Ali Sovet tərəfindən repressiya qurbanlarının reabilitasiyası və onların ailələrinə sosial yardım göstərilməsi ilə bağlı ilkin tədbirlər planı təsdiq edildi (15, s.135).

1940-cı ilin əvvəllərində beynəlxalq vəziyyətin pisləşməsi ilə əlaqədar Naxçıvan MSSR-də müdafiə hazırlıqları gücləndirildi. Ali Sovet tərəfindən təsdiqlənmiş "Hərbi Sənaye İnkişaf Proqramı" çərçivəsində rayonlarda hərbi məhsul istehsalı üçün emalatxanaların qurulması, yerli kadrların hazırlanması nəzərdə tutulurdu (16, s.95). Həmçinin, "Mülki Müdafiə" komissiyası yaradıldı və hava hücumlarına qarşı sığınacaqların təşkili, hərbi tibb infrastrukturunu kimi məsələlər həll edilməyə başlandı.

MİK-in və onun davamçısı olan Ali Sovetin qəbul etdiyi qərarlar kompleksi təkcə müharibəyə hazırlıq məqsədilə deyil, həm də müharibədən sonrakı bərpa dövrü üçün regionun sosial-iqtisadi inkişafının əsaslarını qoydu. Kənd təsərrüfatı və sənaye sahələrində mərkəzləşdirilmiş planlaşdırma, kadr hazırlığı və infrastruktur layihələri sonrakı onilliklərdə Naxçıvanın inkişafında mühüm rol oynadı.

1938-ci ildə Naxçıvan Muxtar Sovet Sosialist Respublikasında Konstitusiyaya və mövcud qanunvericiliyə uyğun şəkildə Ali Sovetin ikinci çağırışı yenidən təşkil olundu. O dövrdə keçirilən seçkilərdə kənd və rayon Sovetlərindən çıxan nümayəndələr – vəzifəli şəxslər, partiya nümayəndələri və ziyalı təbəqəyə mənsub mütəxəssislər deputat seçildilər. Arxiv sənədləri göstərir ki, Ali Sovetin sessiyaları ildə iki dəfə baş tutmuş, bu iclaslarda qanunverici təşəbbüslər, büdcə layihələri və icraedici strukturların hesabatları ətrafı müzakirə olunmuşdur (17, s.99).

1938-ci ilin ilk sessiyasında Naxçıvan regionunun planlaşdırma fəaliyyətinə nəzarətin təkmilləşdirilməsinə dair qərarlar qəbul edildi. Bu sessiyada Mərkəzi İcraiyyə Komitəsi ilə Nazirlər Soveti arasında funksional əlaqələrin gücləndirilməsi məqsədilə normativ sənədlər təsdiqləndi. Eyni zamanda, Nazirlər Sovetinin tərkibinə Xalq Təminatı, İctimai Təhsil, Sənaye, Kənd Təsərrüfatı və Daxili İşlər Nazirlikləri ilə yanaşı Müəssisələrarası Planlaşdırma İdarəsi də daxil edildi. Bu qurumların fəaliyyət istiqamətləri Ali Sovetin müvafiq komissiyaları tərəfindən müəyyənləşdirilərək icraya yönəldildi. Paralel olaraq, Mərkəzi Komitə tərəfindən ideoloji koordinasiyanı təmin etmək məqsədilə xüsusi İdeologiya Bürosu yaradıldı.

İlin ikinci sessiyasında isə repressiya tədbirləri və NKVD-nin regional strukturunun qurulması əsas müzakirə mövzusu oldu. NKVD-nin yerli idarəsi təsis olundu və onun rəhbəri kimi daha əvvəl Sovet Mərkəzi Bankında yüksək vəzifə tutmuş Əli Qasım oğlu İbrahimov təyin edildi. Bu təyinatla repressiya proseslərinə nəzarət və onların həyata keçirilməsi daha sistemli şəkildə təşkil edildi. Həmin sessiyada NKVD nəzdində "troyka" adlı xüsusi komissiya – prokuror, NKVD rəhbəri və məhkəmə nümayəndəsindən ibarət üçlük – formalaşdırıldı və repressiya qərarlarının sürətli icrasına məsul oldu (18, s.153).

NKVD tərəfindən tərtib edilmiş protokollarda 1938-1939-cu illər ərzində həyata keçirilmiş repressiyaların miqyası, zərərçəkənlərin sosial qrupları və statusları kodlaşdırılmış şəkildə əks olunmuşdur. Rayonlardan daxil olan hesabatlar əsasən, repressiyalar əsasən intellektual şəxslərə, kənd rəhbərlərinə və keçmiş müstəqil fəaliyyətlə məşğul olmuş şəxslərə yönəlmişdi. Ali Sovetin üçüncü çağırış sessiyasında isə repressiyaların humanitar aspektləri müzakirə edildi və Sovnarkom ilə Xalq Təhsil Nazirliyi birgə "hüquqi maarifləndirmə" proqramını təsdiq etdilər. Bu proqram vətəndaş hüquqları, məhkəmə prosedurları və repressiya tədbirlərinin hüquqi əsaslarının ictimaiyyətə izahını hədəfləyirdi. Həmçinin, məhkəmə və prokurorluq sisteminin yenidən qurulması üçün hüquqi əsaslar müəyyən edildi və rayon məhkəmələrinə yeni, əsasən yerli hüquqşünaslardan ibarət hakimlər təyin olundu.

1938-ci ilin sonunda Naxçıvanın Məhkəmə Palatası Ədliyyə Xalq Komissarlığı nəzdində müstəqil orqana çevrildi və bu qurum daxilində hüquq və insan haqları üzrə yeni bir şöbə fəaliyyətə baş-

ladı. Bu struktur repressiya ilə bağlı arxiv sənədlərinin toplanması, xüsusi məhkəmə icraatlarının təşkili və prokurorluq əməkdaşlarının maarifləndirilməsi işlərini həyata keçirdi (19, s.152).

1938-1940-cı illər arasında Naxçıvan MSSR-in ali hakimiyyət orqanlarının fəaliyyəti, ümumitifaq səviyyəsində qəbul edilmiş repressiya və müdafiə siyasətinə uyğunlaşdırılaraq, həm repressiv idarəetmənin hüquqi və institusional bazasının möhkəmləndirilməsini, həm də müharibə dövrünə sistemli hazırlığın həyata keçirilməsini təmin etdi. Bu dövr, Naxçıvanın sovet dövrü dövlət quruculuğu tarixində mühüm mərhələ olaraq çıxış edir və tədqiqatçılara regional idarəetmənin transformasiyası ilə bağlı yeni elmi yanaşmalar təqdim edir. Sessiyada eyni zamanda, reabilitasiya olunacaq şəxslərin siyahısının tərtibinə dair qərar qəbul olundu. Bu siyahıya daxil edilmiş şəxslərin sosial təminatı üçün ayrıca proqramlar hazırlandı. Sovnarkom bu məqsədlə dövlət büdcəsində vəsait ayıraraq repressiya qurbanlarının ailələrinə birbaşa maddi yardım göstərilməsini təşkil etdi. Bu tədbirlər Ali Sovetdə müzakirə olunduqdan sonra Nazirlər Sovetinə icra üçün tövsiyə verildi və qərarların qanuniləşdirilməsi təmin olundu.

Qəbul edilən bu qərarlar və tədbirlər kompleksi, gələcəkdə – xüsusilə 1945-ci il müharibədən sonrakı yenidənqurma dövrü üçün əsas prioritetlərin formalaşdırılmasında mühüm rol oynadı. Beləliklə, XX əsrin ikinci yarısında Naxçıvanın sosial-iqtisadi dirçəlişi üçün ideoloji və institusional baza bu mərhələdə formalaşmış oldu.

Nəticə. Naxçıvan MSSR Mərkəzi İcraiyyə Komitəsi sovet dövründə regionun siyasi, iqtisadi və mədəni həyatında mərkəzi rol oynamış dövlət qurumu idi. Onun fəaliyyəti mərkəzi hakimiyyətin direktivləri ilə yerli şəraitin tələblərini uzlaşdırmaq, sovet modelini hər səviyyədə tətbiq etmək və cəmiyyətin ideoloji transformasiyasını həyata keçirmək istiqamətində olmuşdur. 1924-1938-ci illərdə MİK, sovet quruculuğunun əsas alətinə çevrilmiş, kollektivləşmə, sənayeləşmə, mədəni inqilab kimi proseslərə rəhbərlik etmişdir. Arxiv materialları, MİK-in fəaliyyətinin regionun kənd təsərrüfatı və istehsal potensialının formalaşmasında, eləcə də müharibəyə hazırlıq və sonrakı bərpa dövrü üçün prioritetlərin müəyyənləşməsində həlledici rol oynadığını təsdiqləyir. 1936-cı il Konstitusiyasından sonra onun funksiyaları Ali Sovetə keçsə də, qurulan idarəetmə modeli və institusional baza davam etdirilmiş, nəticədə XX əsrin ikinci yarısında Naxçıvanın sosial-iqtisadi dirçəlişinin təməli qoyulmuşdur. Beləliklə, Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin fəaliyyəti Naxçıvan MSSR-in sovet tarixinin ayrılmaz və təhlilinə ehtiyac olan bir hissəsini təşkil edir.

ƏDƏBİYYAT

1. Abdullayev R. Sovet dövründə Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafı. Bakı: ADPU, 2014, 210 s.
2. Babayev T. Sovet Azərbaycanında repressiyalar: sənədlər və faktlar. Bakı: Qanun, 2015, 320 s.
3. Cəbrayilov V. Sovet repressiyaları və Naxçıvan. Bakı: Qanun, 2017, 180 s.
4. Cəfərov B. Sovet dövründə Naxçıvanın inzibati quruluşu. Bakı: Elm, 2020, 245 s.
5. Cəfərov B. İnformasiya mənbələri və arxiv sənədləri əsasında Naxçıvanın erkən sovet dövrü. Bakı: ADPU, 2022, 195 s.
6. Cəfərov F. Naxçıvan Muxtar Respublikasında mədəni quruculuq (1920–1941-ci il iyun). Bakı: ADPU, 2018, 230 s.
7. Əliyev İ. Naxçıvan tarixi: 1918-1991. Bakı: Şərq-Qərb, 2018, 450 s.
8. Hacıyev M. Sovet Azərbaycanında siyasi proseslər. Bakı: Təhsil, 2016, 280 s.
9. Hüseynova N.A. Naxçıvan MSSR-də gənclər siyasəti (1970-1980-ci illər). Bakı: İnformasiya Texnologiyaları, 2019, 165 s.
10. İsmayılov E.R. Hakimiyyət və xalq: müharibədən sonrakı stalinizm Azərbaycanda (1945–1953). Bakı: Adiloğlu, 2003, 340 s.
11. Məmmədova Y. Naxçıvan Muxtar Respublikasında ümumtəhsil məktəblərinin inkişaf tarixi (1991–2015-ci illər): Tarix üzrə fəlsəfə doktoru ... dis. avtoreferatı / və ya dissertasiyası. Naxçıvan: 2017, 160 s.
12. Musayev Ə. Naxçıvan Muxtar Respublikasının formalaşma tarixi. Bakı: Elm və Təhsil, 2021, 275 s.
13. Mustafazadə R. Muxtariyyət ideyasından reallığa: Naxçıvan SSR-in yaradılması prosesi. Bakı: Təhsil, 2020, 215 s.

14. Qasımlı M.C. Azərbaycanın xarici siyasəti və beynəlxalq münasibətləri. Bakı: Mütərcim, 2021, 520 s.
15. Qurbanov S. Naxçıvan MSSR-də iqtisadi islahatlar. Naxçıvan: Əcəmi, 2019, 190 s.
16. Rasizadə A.A. Basqın: qədim Naxçıvanın sovet torpağında bolşeviklərin vəhşilikləri haqqında kədərli əhvalat (1920-1926). Moskva: Vətən Qəhrəmanları, 2009, 200 s.
17. Rüstəmov K. Naxçıvan MSSR-də mədəni həyat. Bakı: ADPU, 2015, 175 s.
18. Vəliyev Ə. Naxçıvan Muxtar Respublikasının dövlətçilik tarixi. Bakı: Elm, 2017, 310 s.
19. Zeynalov K. İkinci Dünya müharibəsi illərində Azərbaycan və Naxçıvan. Bakı: Təhsil, 2020, 240 s.

ЕГАНА МАМЕДОВА

доктор философии по истории, докторант Нахчыванского филиала НАНА

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ЦЕНТРАЛЬНОГО ИСПОЛНИТЕЛЬНОГО КОМИТЕТА НАХЧЫВАНСКОЙ АССР В ОБЛАСТИ СОВЕТСКОГО СТРОИТЕЛЬСТВА

Архивные документы свидетельствуют о том, что сельскохозяйственный и производственный потенциал региона формировался именно на основе планов, разработанных по инициативе Совнаркома. В частности, финансово-торговая комиссия анализировала экономические показатели Нахчывана в соответствии с центральным планом, представляла результаты Центральному исполнительному комитету и способствовала разработке новых программ развития. В те годы местная пресса также активно сопровождала этот процесс. Через газету «Совет Нахчывани» до населения доносились партийные инструкции, решения Совнаркома и рекомендации сельским советам, что повышало эффективность идеологического и административного управления на местном уровне. Этот комплекс принятых решений и мер сыграл важную роль в формировании основных приоритетов на будущее, особенно на период послевоенного восстановления в 1945 году. Таким образом, на этом этапе сформировалась идеологическая и институциональная основа для социально-экономического возрождения Нахчывана во второй половине XX века.

Ключевые слова: Центральный исполнительный комитет, советское строительство, совнарком, выборы.

YEGANA MAMEDOVA

PhD in History,

Postgraduate Student at the Nakhchivan Branch of the National Academy of Sciences

ACTIVITIES OF THE CENTRAL EXECUTIVE COMMITTEE OF THE NAKHCHIVAN ASSR IN THE FIELD OF SOVIET CONSTRUCTION

Archival documents show that the agricultural and production potential of the region was formed precisely on the basis of plans prepared at the initiative of the Sovnarkom. In particular, the financial and trade commissions analyzed the economic indicators of Nakhchivan according to the central plan, presented the results to the Central Executive Committee, and contributed to the development of new development programs. In those years, the local press also actively accompanied this process. Through the newspaper "Sovet Nakhchivani", party instructions, Sovnarkom decisions, and recommendations to village soviets were conveyed to the population, which increased the effectiveness of ideological and administrative management at the local level. This complex of decisions and measures taken played an important role in shaping the main priorities for the future, especially for the period of post-war reconstruction in 1945. Thus, the ideological and institutional basis for the socio-economic revival of Nakhchivan in the second half of the 20th century was formed at this stage.

Keywords: Central Executive Committee, Soviet construction, sovnarkom elections.

Məqalənin redaksiyaya daxil olduğu tarix: 03 fevral 2026-cı il.

Məqalənin çapa qəbul olunma tarixi: 21 may 2026-cı il.

Rəyçilər: t.e.d. Emin Şixəliyev, t.e.d. Qabil Əliyev.